

AVDO SUČESKA

(Sarajevo)

VAKUFSKI KREDITI U SARAJEVU
PREMA PODACIMA IZ SIDŽILA SARAJEVSKOG KADIJE
IZ GODINE 973, 974. i 975/1564, 65 i 66.*

Postanak vakufa¹ i vakufske institucije u Bosni i Hercegovini vezan je za pojavu Turaka Osmanlija u našim krajevima i za širenje islama u Bosni i Hercegovini. Da bi jače obilježili osvojenje nekog kraja i postavili čvršće temelje svojoj vlasti, Osmanlije se, pored drugih sredstava, služe gradnjom i zavještanjem izvjesnih objekata poglavito u religiozne svrhe: džamija, mekteba, medresa itd., kao i objekata od opšte koristi kao što su mostovi, vodovodi, putevi, zatim izvjesnih socijalnih i zdravstvenih ustanova itd. Jednostrano bi, doduše, bilo reći da se Osmanlije organičavaju samo na izgradnju džamija i drugih ustanova vjerskog karaktera. Njihova građevna djelatnost je mnogo šira i usmjerena je na stvaranje osnova za jačanje osmanskog osvajačkog, društvenog i državnog poretka u zauzetim područjima uopšte, odnosno zadovoljenja i osiguranja potreba vojske radi njenog uspješnijeg napredovanja. Izraziti primjer za to pruža Sarajevo, koje Osmanlije osnivaju i podižu na mjestu srednjovjekovne Vrhbosne.

Osnivanje Sarajeva vezano je za ime tzv. vojvode zapadnih strana, a kasnije sandžakbega Isa-bega Ishakovića. Zauzevši ovaj kraj, tridesetih godina petnaestog stoljeća, Isa-beg prvenstveno pristupa izgradnji džamije i namjesnikovog dvora - Saraja.² Kasnije on ovu džamiju poklanja sultanu Mehmedu II, osvajaču Bosne, koji je ovuda prošao prilikom svoga odlučnog

* Ova studija je objavljena u *Godišnjaku* Pravnog Fakulteta u Sarajevu 1954. godine (II, str. 343-379). Budući da postoji veliko interesovanje za rad, Redakcija je ocijenila da je korisno da se ponovo štampa u djelimično izmijenjenoj formi.

¹ O vakufu i njegovoj prirodi vidjeti, Mehmed Ali Čerimović, *O vakufu (Šeriatsko-vakufsko pravo)*, Sarajevo, 1935 god.; Tornauw, *Das Eigentumsrecht nach dem moslemischen Rechte*, Leipzig, s. a., str. 15 i dalje; Dr. Stefan Posilović, *Immobilien-Recht in Bosnien und Hercegovina*, Agram, 1894, Kresmarik, "Das Wakufrecht" (objavljeno u *Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft* XLV) i dr.

² Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo 1937, strana 35 i dalje.

pohoda na Bosnu 1463. godine. Po tome sultanu je ova džamija nazvana "carevom". Nešto kasnije, Isa-beg, u blizini džamije, podiže banju (hamam), most na rijeci Miljacki, Kjarbansaraj (Kolobara), imaret i znatan broj dućana.³ Djelo koje je on započeo nastavljaju i drugi sandžakbezi, koji dolaze poslije njega. Tako u periodu od definitivnog pada bosanskog kraljevstva (1463) u osmanske ruke, pa do dolaska Gazi Husrev-bega u Bosnu i Sarajevo, spominje se oko 10 sandžakbega, koji su svojom raznovrsnom građevinskom djelatnošću i zavještanjem mnogobrojnih dobara doprinijeli teritorijalnom širenju i privrednom uzdizanju Sarajeva.⁴ Sarajevo, međutim, doživljava svoj najveći procvat pojavom Gazi Husrev-bega tridesetih i četrdesetih godina XVI vijeka (sto godina od nastanka Sarajeva), koji svojom djelatnošću baca u zasjenak sve dotadašnje sandžakbegove i druge ličnosti zaslužne za podizanje Sarajeva.⁵ Njegovim radom na podizanju raznih zadužbina i vakufskih objekata Sarajevo, po riječima prof. Hamdije Kreševljakovića, prerasta iz obične kasabe u pravi šehar. Poslije Gazi Husrev-bega nastavljena je djelatnost u istom pravcu, koja će se osjećati kroz cijelo XVI stoljeće. U ovom periodu i dalje, kada prihvatanje islama od strane bosanskog stanovništva dostiže svoj vrhunac, domaći elemenat u kulturnom i političkom životu zemlje dolaziće sve više do izražaja, što će se snažno osjetiti i na planu podizanja zadužbina i vakufskih objekata.

Za podizanje džamija i drugih ustanova njihovi osnivači trošili su velika materijalna sredstva sticana od prihoda sa velikih lenskih dobara, a u prvo vrijeme i od ogromnog ratnog plijena zadobijanog u ratnim pohodima koji su tada vođeni takoreći svakodnevno. Istovremeno, za izdržavanje zadužbina zavještani su ogromni zemljišni posjedi, razne zgrade, prvenstveno privredne (zanatske radnje, dućani za trgovinu, banje, kjarbansaraji). Kasnije se među osnivačima pojedinih zadužbina, naročito manjih, ističu i domaći ljudi i uopšte ljudi srednjeg društvenog staleža, kao što su zanatlije, trgovci, hodže, kadije itd. Lica iz ovih redova manje zavještavaju nepokretnine, a mnogo češće izvjesna novčana sredstva. U Bosni i Hercegovini, prema riječima prof. Hamdije Kreševljakovića, kroz minulih pet stoljeća sagrađeno je, pored mnogih javnih i opštekorisnih ustanova, preko 1000 džamija, a u tom periodu stvoreno je preko 2000 vakufa.⁶ Razumije se da je Sarajevo kao glavni ekonomski i kulturni, a dugo

³ Skarić, op. cit., str. 38-39.

⁴ Hamdija Kreševljaković, "Sarajevo do Husrevbega", *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932, str. 5. Uporediti kod Skarića, op. cit., str. 42 i dalje.

⁵ O Gazi Husrevbegu izašla su dosada ova djela: Mirza Safet (Dr. Safvetbeg Bašagić), *Gazi Husrevbeg*; Dr. Mehmed Spaho, *Gazi Husrefveg (Slika iz bosanske prošlosti)*, oba djela izašla u Sarajevu 1907 god.; Dr. Ciro Truhelka, *Gazi Husrefbeg (Njegov život i njegovo doba)*, Sarajevo 1912. godine i *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932. godine.

⁶ H. Kreševljaković, *Džamija i vakufnama Muslimudina Čekrekčije - prilog povjesti Sarajeva XVI stoljeća*, Sarajevo 1938, str. 3.

vremena i politički centar, u tom pogledu prednjačilo. Prema riječima istog pisca, u Sarajevu je "krajem XVI stoljeća bilo 100 džamija ... više tekija, imareta i musafirhana, tri medrese i znatan broj mekteba, šest javnih banja, tri bezistana, nekoliko daira,⁷ oko 1000 dućana i više hanova. Preko Miljacke sagrađena su tri kamena i četiri drvena mosta". Sve to podignuto je uglavnom sredstvima vakufa. Stoga, može se reći da su vakufi odigrali bitnu ulogu u društveno-ekonomskom životu Bosne i Hercegovine. Posebno, oni su znatno uticali na postanak i razvoj gradova i gradskog života u našim krajevima, a najviše vakufskih objekata podizano je u gradovima i uopšte u većim naseljima. To opet prvenstveno važi za grad Sarajevo koje je, bar što se tiče čaršije, odnosno užeg dijela grada, takoreći u cjelini podignuto na vakufskim zemljištima, a pretežan dio građevina, kako vjerskih tako i zgrada od privrednog značaja, podignut je iz vakufskih sredstava. Najamnine od ovih posljednjih, pored prihoda od zemljišta, bile su glavno vrelo prihoda većeg broja zadužbina, koji su trošeni za njihovo održavanje i plaćanje njihovih službenika. Pored toga, mnogi vakufi su posjedovali znatne sume gotovog novca koji je u većini slučajeva bio zavještan s ciljem njegovog pozajmljivanja uz kamatu koja će, takođe, služiti za pokriće materijalnih i personalnih troškova vezanih za zadužbinu, već prema tome kako je vakif (osnivač zadužbine) u svojoj vakufnami (zakladnici) odredio. Upravo ta novčana sredstva bila su glavno vrelo vakufskih pozajmica (kredita), u svim većim mjestima širom Bosne i Hercegovine, a posebno u Sarajevu. Oni su u Sarajevu odigrali naročito značajnu ulogu do provale princa Eugena Savojskog 1697. godine, koji je, kao što je poznato, do temelja razorio i opljačkao Sarajevo presjekavši dotadanji put njegova razvitka. Katastrofa koja je tada zadesila Sarajevo u prvom redu je pogodila vakufske objekte i, uopšte, vakufska dobra, i potpuno uništila gotova novčana sredstva koja su davana građanima na kredit.

Na kreditnu ulogu vakufa kod nas prvi je skrenuo značajniju pažnju Osman A. Sokolović svojim radom *O kreditima u Bosni za turske uprave (1463-1878)*,⁸ ali je prava šteta što Sokolović nije obimnije i sistematskije obradio ovo pitanje. I pored toga, njegov rad je, bar donekle, ispunio jednu praznu stranicu naše prošlosti pod Osmanlijama i skrenuo pažnju na potrebu dubljeg ispitivanja jednog značajnog pitanja iz te prošlosti. Istina, ni mi nemamo pretenziju da u okviru ovog rada ulazimo dublje u obradu ovog pitanja. Želimo samo, da damo prilog njegovom osvjetljavanju na području grada Sarajeva, ograničavajući se na iznošenje podataka o vakufskim i djelomično malodobničkim kreditima koji su zabilježeni u sidžilima sarajevskog kadije iz godine 972, 973. i 974. po hidžri (1564, 1565. i 1566.

⁷ Daira je skup od više magaza poredanih jedna do druge oko četverokutnog dvorišta opasanog visokim zidom koji je služio za obranu od vatre. Uporedi: H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)*, Zagreb, 1935, Izdanje JAZU, str. 62.

⁸ Osman A. Sokolović, *O kreditima u Bosni za turske uprave (1463-1878)*, Sarajevo 1944. god.

god. n. e.), sabrani u jednoj svesci poznatoj pod nazivom *Sidžil* broj 2, koja se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

I

Na osnovu podataka zabilježenih u ovom *Sidžilu* može se dati samo približna, srednja cifra godišnjeg kretanja ovih kredita, jer izgleda svi vakufski krediti nisu bili predmet registracije u ovom *Sidžilu*. I pored toga, smatramo da je pretežan broj, naročito manjih vakufa, praktikovao njihovo registrovanje. Osim toga, sigurno je da je bilo slučajeva da pojedini vakufi nisu mogli utjerati svoja potraživanja i da usljed toga nisu bili u mogućnosti da u novoj godini ponovno pozajmljuju svoj novac. Na to upućuje činjenica postojanja sporova, koji se odražavaju u *Sidžilu*, između vakufa i njihovih dužnika zbog neispunjavanja obaveza. Stoga su vakufi u većini slučajeva praktikovali registrovanje zajmova u sidžilima da bi sigurnije obezbijedili ove zajmove s ciljem očuvanja uvakufljene gotovine o kojoj se moralo voditi strogo računa, jer bi njen gubitak doveo u pitanje ispunjenje cilja određenog vakufa, postavljenog od njegovog osnivača. Osim toga, manji vakufi nisu imali ni svoje administracije, ni računске činovnike koji bi eventualno vodili posebne deftere o pozajmljenim novcima. Iz tih razloga izgleda da je većina vakufa pozajmljivala svoje gotovine putem njihove registracije u kadijskim sidžilima, pa se podaci koji su zabilježeni u *Sidžilu*, iako su svakako krnji, mogu smatrati kao jedan od primarnih dokaza o visini postojećih vakufskih gotovina u Sarajevu toga doba.

Drukčije, međutim, stoji stvar sa krupnim vakufima, a posebno sa vakufom Gazi Husrev-bega. O Gazi Husrev-begovom vakufu postoje tri vakuf-name njegovog osnivača koje su objavljene u spomenutom radu Ćire Truhelke, odnosno u Spomenici uz četiristogodišnjicu Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu. Za nas je od interesa samo prva, koja se odnosi na džamiju, imaret i hanikah,⁹ a izdata je početkom džumazul evela 948 (koncem novembra 1531) godine i druga koja se odnosi na medresu, a izdana je tri godine kasnije, tačnije 26. redžepa 940 (16. januara 1534) godine. U prvoj vakuf-nami zavještano je u korist navedenih zadužbina, pored ostalog, i tri miliona kovanih srebrenih drama, a u drugoj 300.000 drama. U prvoj vakufnami, vakif ništa ne određuje o tome kako će se postupati sa uvakufljenom gotovinom i ne nameće obavezu muteveliji vakufa da izdaje taj novac na zajam. U ovoj vakufnami samo stoji da će se, od prihoda, što od upotrebe, odnosno davanja pod zakup ili najam dragi Allah bude naredio za hranu i što se ubere prihoda od dotičnog imetka, imade u sljedeće određene troškove upotrijebiti...¹⁰ Iz ovog jasno proizlazi da se ovdje misli samo na

⁹ Hanikah je vrsta tekije u kojoj se ne vrše samo derviški obredi, nego se, pored tog, u njemu podučavaju mladići u derviškom znanju. Uporedi: H. Kreševljaković, Hanikah, *Spomenica*, str. 57-59.

¹⁰ Dr. Ćiro Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 126.

prihode koji dolaze od zakupa zemljišta (zemljišne mukate) i od najamnina, kirija od zgrada (idžare). Ni u kom slučaju se, međutim, ne misli na prihode koji bi potekli od pozajmljenog novca, tj. od kamate. Prema tome, jasno je da gotovina ovih zadužbina u iznosu od 3,000.000 drama nije bila predmet pozajmljivanja. Vjerovatno se ona čuvala kao rezerva za pokriće raznih troškova ovog ogromnog vakufa u onim slučajevima kada se oni nisu mogli namirivati iz drugih prihoda, a moguće je da je katkada trošena za podizanje novih vakufskih objekata.

U drugoj vakufnami se, međutim, izričito određuje¹¹ da se dio novca od 300.000 drama zavješta s ciljem da se ovaj novac pozajmljuje uz kamate od kojih će se podmirivati dio materijalnih i personalnih toškova vezanih za medresu. U prvom slučaju, vjerovatno, vakif nije odredio da se uvakufljeni novac daje na zajmove stoga što je bilo dovoljno prihoda od drugih vakufskih objekata pa se nije osjećala potreba podmirivanja izdataka s druge strane. Međutim, u drugom slučaju prihodi od drugih objekata (nekoliko dućana i kuća) bili su nedovoljni za pokriće troškova vezanih za medresu, pa se osjećala potreba drukčijeg, ekonomičnijeg manipulisanja sa uvakufljenom gotovinom, tj. za njenim pozajmljivanjem na kamate, pa je stoga vakif ovdje drukčije odredio. Znači, cjelokupna gotovina Gazi Husrev-begova vakufa nije bila namijenjena izdavanju na zajmove, nego samo njen manji dio 300.000 drama. Uzimajući ovo u obzir, smatramo da je i svota od 300.000 drama, što preračunato u akče iznosi 1,200.000 akči,¹² predstavljala značajnu sumu za ono doba, i njenim pozajmljivanjem moglo se znatno uticati na privredu ondašnjeg Sarajeva. Stoga imaju pravo oni koji ističu da je Gazi Husrev-begov vakuf u to doba predstavljao malu banku. I pored posjedovanja ovolike gotovine namijenjene pozajmljivanju, u *Sidžilu* ne srećemo ni na jednom mjestu registraciju zajmova ovog vakufa. Jedino na nekoliko mjesta se spominje ovaj vakuf kao zajmodavac i to u slučajevima utjerivanja tražbina nastalih povodom zajmova. Znači li to da ovaj vakuf nije davao novac na zajam pošto se ti zajmovi u *Sidžilu* ne registruju? Ne, to znači samo da je ovaj ogromni vakuf vodio svoje knjige i imao svoje posebne računске službenike, a kadija je, kao glavni kontrolni organ vakufa, s vremena na vrijeme pregledao ispravnost toga poslovanja.

O stvarnoj gotovini drugih većih vakufa malo se zna, jer se iz starijeg vremena očuvao sasvim mali broj vakuf-nama (svega dvadesetak). Izgleda da drugi veći vakufi, izuzev Gazi Husrev-begovog, nisu imali uopšte, ili su imali možda sasvim malo, gotovog novca namijenjenog pozajmljivanju. Na

¹¹ U ovoj vakuf-nami, između ostalog, stoji, "Ostatak spomenute svote (misli se na svotu od 700.000 drama, od kojih je 400.000 drama namijenjeno za izgradnju medrese, prim. p.) od 300.000 drama neka se izda na rebaħ uz jak zalog i sigurna jamca, i to na taj način da rebaħ bude od svako 10 drama u svakoj godini jedan dram". Vidjeti kod Truhelke, op. cit., str. 137.

¹² Uporediti: Skarić, op. cit., str. 70.

to upućuje okolnost što nekoliko najstarijih, inače značajnih vakufa (vakuf Gazi Isa-begov, Gazi Ajas-begov i vakuf Mustaj-bega Skenderpašića) nisu imali uopšte uvakufljenih gotovina.¹³ To je donekle i razumljivo kad se ima u vidu činjenica da su ovakvi vakifi, kao velikodostojanstvenici, prvenstveno raspolagali i zavještavali nekretnine čiji su prihodi bili dovoljni za pokriće troškova vezanih za njihove zadužbine. Ostaje da se pomene još vakuf Muslihuddina Čekrekčije, koji prema vakufnami njegova vakufa koju je objavio prof. Hamdija Kreševljaković,¹⁴ posjedovao gotovinu u iznosu od 8.000 srebrnih drama = 32.000 akči, namijenjenu pozajmljivanju uz kamate. Ovaj vakuf se takođe ne spominje u navedenom *Sidžilu* kao zajmodavac.

U *Sidžilu* br. 2 spominju se 53. vakufa kao zajmodavci.

To su:

Rb.	Zajmodavci	pozajm. gotov.	kamate
1.	Vakuf Husein vojvoda, Iskender Čelebi i Mehmed Čelebi ¹⁵	15.120 akči	1.875 akči
2.	Vakuf Umi hatun ¹⁶	56.600 akči	5.660 akči
3.	Vakuf Hadži Mahmut Vlakovali ¹⁷	12.900 akči	1.305 akči
4.	Vakuf Hadži Husein ¹⁸	7.200 akči	720 akči
5.	Vakuf Pervan subaša ¹⁹	2.000 akči	250 akči
6.	Vakuf Pir -zade Hasan ²⁰	2.000 akči	250 akči
7.	Vakuf Jagdži hadži Ahmed ²¹	34.908 akči	3.496 akči
8.	Vakuf Hemšire Jazidži Kučuk Muslihuddin ²²	2.000 akči	250 akči
9.	Vakuf Sarač Jusuf ibni Abdulah ²³	1.000 akči	125 akči

¹³ Uporedi: H. Šabanović, "Dvije najstarije vakufname u Bosni", *Prilozi* II, 1951, str. 5 i dalje. Od istog pisca: "Najstarije vakufname u Bosni", *Prilozi* III/IV, 1952/53, str. 403.

¹⁴ Hamdija Kreševljaković, *Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije - Prilog povjesti Sarajeva XVI stoljeća*, Sarajevo 1938. god., str. 12.

¹⁵ Gazi Husrefbegova biblioteka u Sarajevu (dalje GHBb), Sidžil broj 2, str. 19 i 20.

¹⁶ GHBb, Sidžil br. 2, str. 21 i 411.

¹⁷ GHBb, Sidžil br. 2, str. 28, 32, 185, 194, 202, 206, 217, 225.

¹⁸ GHBb, Sidžil br. 2, str. 34 i 35.

¹⁹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 35.

²⁰ GHBb, Sidžil br. 2, str. 36.

²¹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 37, 354 i 378.

²² GHBb, Sidžil br. 2, str. 43.

²³ GHBb, Sidžil br. 2, str. 43.

Rb.	Zajmodavci	pozajm. gotov.	kamate
10.	Vakuf Sejdi hatun ²⁴	3.600 akči	360 akči
11.	Vakuf Bali Davud ²⁵ Hadži Muhamed	20.000 akči	2.000 akči
12.	Vakuf Nebrdli Hadži Ali ²⁶	6.000 akči	600 akči
13.	Vakuf Hadži Murat ²⁷	3.000 akči	300 akči
14.	Vakuf Davud Čelebi ²⁸	6.120 akči	758 akči
15.	Vakuf Kučuk Jazidži ²⁹	2.500 akči	312 akči
16.	Vakuf Pračali Jahja ³⁰	1.000 akči	125 akči
17.	Vakuf Hasan ³¹	7.000 akči	3.120 akči
18.	Vakuf Aiša kći Mahmutova ³²	3.600 akči	360 akči
19.	Vakuf Hadži Ahmed ³³	12.957 akči	1.296 akči
20.	Vakuf Fatima hatun iz mahale Kebkebir ³⁴	3.600 akči	360 akči
21.	Vakuf Čizmeđi Husein ³⁵	6.000 akči	820 akči
22.	Vakuf Murat ³⁶	3.600 akči	360 akči
23.	Vakuf Hadži Memi ³⁷	2.500 akči	420 akči
24.	Vakuf Hadži Hasan ³⁸	8.000 akči	800 akči
25.	Vakuf Hadži Piri ³⁹	3.600 akči	450 akči
26.	Vakuf Nedž-zade Hasan ⁴⁰	1.000 akči	125 akči

²⁴ GHBb, Sidžil br. 2, str. 47.

²⁵ GHBb, Sidžil br. 2, str. 53.

²⁶ GHBb, Sidžil b. 2, str. 55.

²⁷ GHBb, Sidžil br. 2, str. 59.

²⁸ GHBb, Sidžil br. 2, str. 66 i 437.

²⁹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 97.

³⁰ GHBb, Sidžil br. 2, str. 118.

³¹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 118 i 359.

³² GHBb, Sidžil br. 2, str. 140.

³³ GHBb, Sidžil br. 2, str. 141.

³⁴ GHBb, Sidžil br. 2, str. 145.

³⁵ GHBb, Sidžil br. 2, str. 145.

³⁶ GHBb, Sidžil br. 2., str. 152.

³⁷ GHBb, Sidžil br. 2, str. 152, 153 i 164.

³⁸ GHBb, Sidžil br. 2, str. 173.

³⁹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 203.

Rb.	Zajmodavci	pozajm. gotov.	kamate
27.	Vakuf Hasan vojvoda ⁴¹	21.000 akči	2.100 akči
28.	Vakuf Hadži Džafer ⁴²	72.600 akči	7.260 akči
29.	Vakuf Šahin ⁴³	700 akči	92 akči
30.	Vakuf Idris ⁴⁴	500 akči	63 akči
31.	Vakuf Selima Hatun ⁴⁵	5.000 akči	625 akči
32.	Vakuf Hadži Jusuf ⁴⁶	7.600 akči	860 akči
33.	Vakuf Ajni-beg ⁴⁷	1.000 akči	450 akči
34.	Vakuf Husni hatun ⁴⁸	3.600 akči	450 akči
35.	Vakuf Mustafa-beg ⁴⁹	3.087 akči	155 akči
36.	Vakuf Husein ⁵⁰	2.320 akči	232 akči
37.	Vakuf Hadži Ejnehan ⁵¹	1.200 akči	144 akči
38.	Vakuf Haradžić Muslihuddin ⁵²	10.200 akči	1.275 akči
39.	Vakuf Mustafa sin Karađozov ⁵³	2.750 akči	338 akči
40.	Vakuf Gjul Badem ⁵⁴	4.050 akči	950 akči
41.	Vakuf Ahmed Čelebi Huzdunki -zade ⁵⁵	5.500 akči	689,5 akči
42.	Vakuf Kazgani Murat ⁵⁶	1.000 akči	60 akči
43.	Vakuf Emirahor Mehmed sin Hamze ⁵⁷	3.600 akči	360 akči

⁴⁰ GHBb, Sidžil br. 2, str. 202.

⁴¹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 211, 215, 237 i 238.

⁴² GHBb, Sidžil br. 2, str. 212, 222, 279 i 292.

⁴³ GHBb, Sidžil br. 2, str. 253.

⁴⁴ GHBb, Sidžil br. 2, str. 273.

⁴⁵ GHBb, Sidžil br. 2, str. 273 i 462.

⁴⁶ GHBb, Sidžil br. 2, str. 281 i 292.

⁴⁷ GHBb, Sidžil br. 2, str. 281.

⁴⁸ GHBb, Sidžil br. 2, str. 293.

⁴⁹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 315.

⁵⁰ GHBb, Sidžil br. 2, str. 334.

⁵¹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 336.

⁵² GHBb, Sidžil br. 2, str. 340, 341, 347, 347, 350 i 365.

⁵³ GHBb, Sidžil br. 2, str. 345 i 346.

⁵⁴ GHBb, Sidžil br. 2, str. 356.

⁵⁵ GHBb, Sidžil br. 2, str. 358, 428, 443 i 463.

⁵⁶ GHBb, Sidžil br. 2, str. 367.

Rb.	Zajmodavci	pozajm. gotov.	kamate
44.	Vakuf Edrin havadže ⁵⁸	1.000 akči	125 akči
45.	Vakuf Hatidža hatun ⁵⁹	7.200 akči	720 akči
46.	Vakuf Ibrahim ⁶⁰	800 akči	80 akči
47.	Katib Kasim ⁶¹	10.000 akči	1.250 akči
48.	Vakuf Hasan hodža ⁶²	10.000 akči	1.000 akči
49.	Vakuf Hadži Davud ⁶³	7.400 akči	740 akči
50.	Vakuf Gazanfer-beg ⁶⁴	37.000 akči	3.700 akči
51.	Vakuf Abdi halifa ⁶⁵	1.400 akči	175 akči
52.	Vakuf Sarač Ali ⁶⁶	3.000 akči	300 akči
53.	Vakuf Sinan halifa ⁶⁷	4.000 akči	400 akči
	Ukupan iznos pozajmljenih novaca prema <i>Sidžilu</i> br. 2	455.512 akči	50.825 akči

Cifra od 455.512 akči na prvi pogled ne izgleda velika, ali za ono vrijeme ona je bila ipak značajna. Ako joj dodamo cifru od 1.200.000 akči gotovine Gazi Husrev-begova vakufa i 34.000 akči vakufa Muslihuddina Čekrekčije, onda se ova cifra penje do iznosa koji je putem pozajmljivanja mogao povoljno uticati na privredne prilike ondašnjeg Sarajeva. Stvarni značaj tih gotovina može se ocijeniti tek onda kada se izračuna vrijednost tadašnje akče, odnosno kada se izračuna njenu kupovnu moć. Kupovna moć akče može se ustanoviti takođe na osnovu podataka koje pruža ovaj Sidžil, jer se kroz njega na vidan način ogleda visina cijena pojedinim artiklima na sarajevskom tržištu, kao i visina cijena po kojima su prodavane izvjesne nekretnine, kao što su kuće, seoski (rajinski) zemljišni posjedi - baštine, čifluci - itd. Tako napr. cijena goveda u Sarajevu u to doba kretala se oko 130 akči, cijena kože kretala se po jednoj oki od 5-9 akči, bijela čoha se

⁵⁷ GHBb, Sidžil br. 2, str. 373.

⁵⁸ GHBb, Sidžil br. 2, str. 379.

⁵⁹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 109 i 388.

⁶⁰ GHBb, Sidžil br. 2, str. 394.

⁶¹ GHBb, Sidžil br. 2, str. 396 i 439.

⁶² GHBb, Sidžil br. 2, str. 411.

⁶³ GHBb, Sidžil br. 2, str. 413.

⁶⁴ GHBb, Sidžil br. 2, str. 417.

⁶⁵ GHBb, Sidžil br. 2, str. 422.

⁶⁶ GHBb, Sidžil br. 2, str. 437.

⁶⁷ GHBb, Sidžil br. 2, str. 438.

prodavala po 50 akči od aršina, obuća se prodavala po paru 18 i 19 akči, cijena ovaca kretala se između 21 i 29 akči, dok se cijena kuća kretala od 1.000 do 8.000 akči.⁶⁸ Prema tome, ako se uzme da je srednja vrijednost kuće iznosila oko 4.000 akči (cijena većeg dijela kuća kretala se ispod ove sume), onda se za vakufsku gotovinu, koja je kao što smo više puta isticali svakako nepotpuna, moglo tada kupiti 422 kuće, što predstavlja čitavo jedno naselje. Ili, ako se uzme da je srednja vrijednost ovaca bila 24 akče, onda se za ovaj iznos moglo kupiti oko 70.396 ovaca. Isto tako, za ovaj iznos moglo se kupiti oko 33.790 aršina bijele čohi. Ističemo, najzad, primjera radi, jedan slučaj prodaje nekih privrednih zgrada. Naime, na jednom mjestu u *Sidžilu* je zavedeno⁶⁹ da je mjeseca zilhidžeta 973. godine po hidžri neki Alija prodao u Sarajevu tri tabačka dućana, jednu stolarsku radionicu i jedan tabački stup sa sobom kraj rijeke Miljacke za 23.000 akči.

Pored vakufskih gotovina koje su davane na zajam uz kamatu, postojale su slične gotovine maloljetne siročadi, koje su takođe na sličan način pozajmljivane kao i vakufske gotovine. Poznato je, naime, da su maloljetnici iza umrlog oca, po šeriatskom pravu, uživali naročitu zaštitu, koju je bio dužan da obezbijedi kadija kao sudski organ. Stoga je u svakom slučaju, kada su iza umrlog oca ostala maloljetna djeca, kadija, po službenoj dužnosti, bio dužan da postavi skrbnika ovoj maloljetnoj djeci. Skrbnik se nazivao vasija. Vasija kao skrbnik maloljetne djece je bio dužan, pored ostalog, da strogo vodi računa o imovini maloljetnika i da sa njom posluje onako kako je za maloljetnika najkorisnije.

Ukoliko se u zaostavštini umrlog nalazilo gotovine, ona se morala posredstvom suda davati na zajam uz kamatu da bi se od prihoda, koje je ona donosila, obezbijedilo održavanje maloljetne djece ili povećavala njihova imovina. Isto tako, ukoliko bi za maloljetnike bilo korisnije, prodavala bi se sudskim putem, odnosno putem licitacije, njihova imovina (obično trošne zgrade) i dobiveni novac od prodatih nekretnina davao se na zajmove uz kamatu. Ovakvih malodobničkih novaca, koji su davani na zajmove, bilo je tokom osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini u svim mjestima, a u Sarajevu, prema *Sidžilu* br. 2, visina ove gotovine dostigla je cifru od 181.516 akči, dok je kamata od ovih pozajmljenih gotovina iznosila 21.373 akče. Visina malodobničkih gotovina bila je izložena svakodnevnim promjenama koje su zavisile od raznih faktora. U prvom redu, sticanjem punoljetstva nestajalo je starateljstva nad bivšim maloljetnicima, a njihova imovina predavana je njima na sopstveno uživanje. Time je prestajala mogućnost pozajmljivanja gotovina takvih lica u obliku malodobničkih zajmova. Da li su ih oni i dalje pozajmljivali, kao obični građani, drugo je pitanje.

⁶⁸ Vidjeti: Šejh Sefudin Kemura, "Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe", *GZM u Bosni i Hercegovini*, XX-XXIII, str. 134.

⁶⁹ Vidjeti kod Kemure, op. cit., str. 131.

Što se tiče zajmova privatnih lica, njih je u ovom *Sidžilu* tako malo da nije vrijedno o njima govoriti. To ipak ne znači da se među običnim građanima nije prakticalo pozajmljivanje novaca uz kamatu. Što ih u *Sidžilu* gotovo i nema, to je, po svojoj prilici, stoga što privatna lica nisu bila dužna da svoje zajmove registruju u *Sidžilu*, dok su skrbnici maloljetne djece, a i vakufi, bar u većini slučajeva, na to bili obavezni, ili su to iz praktičnih razloga činili. Osim toga, na privatne zajmove s kamatama gledalo se sa izvjesnim prezirom, jer je kamata, kao što ćemo vidjeti kasnije, usvojena samo kao nužno zlo, uglavnom za vakufske i malodobničke zajmove, pošto oni u protivnom ne bi imali nikakvog smisla. Stoga su privatnici, ukoliko bi i pozajmljivali novac uz kamate, izbjegavali širi publicitet toga posla i, najvjerovatnije, takve poslove svršavali u četiri oka.

U vakuf-namama vakifi su obično određivali kojim društvenim slojevima će se pozajmljivati uvakufljene novčane gotovine. Tako napr., u Gazi Husrev-begovoj vakfiji iz 940. godine, između ostalog, stoji: "Neka se radi sa trgovcima (misli se na pozajmljivanje novca, prim. p.), zanatlijama i poljoprivrednicima, koji su na glasu kao imućni ljudi i u dobrom stanju, na kojima se vide tragovi povjerenja, naročito da su ispravni i da znaju čuvati i neka budu poznati među svijetom svojim lijepim vladanjem, a ne lažju i zatezanjem u vraćenju duga. Neka se ne daje emirima, valijama, muderissima, kadijama džindijama, ni ostaloj vojsci, niti posjednicima timara, nevaljalim ni hrđavim ljudima, niti prezaduženim, ni sultanskim robovima, niti onima koji imaju namjeru da prevare ili koji su pohlepni ma u koju klasu ljudi spadali".⁷⁰ Iz citiranog teksta ove vakfije zapaža se da Gazi Husrev-beg određuje da se njegov uvakufljeni novac ima pozajmljivati prvenstveno privrednicima, tj. onim licima koja pružaju najviše garancije da će pozajmljeni novac uredno i na vrijeme vratiti i da neće dovesti u pitanje postojanje te gotovine. Istovremeno, on određuje krug lica koja su nepodesna za ovo poslovanje. Prof. Kreševljaković na jednom mjestu ističe⁷¹ da je vjerovatno Gazi Husrev-beg kod isključivanja navedenih lica želio sprječavanje korupcije koja je potencijalno bila moguća kod isključenih lica. Ne isključujući ovu pretpostavku, smatramo da je jedan od glavnih uzroka zabrane pozajmljivanja novca spomenutim licima bio u tome što je njihov položaj bio privremenog karaktera i skoro uvijek u punoj neizvjesnosti koja se mogla negativno odraziti na njihovo izvršenje obaveza nastalih povodom ovakvih zajmova. Vakif je imao stoga puno razloga da ograniči davanje zajmova na ona lica koja imaju jedno stalno zanimanje, prvenstveno produktivno zanimanje. Moguće je vakif bio, pored ostalog, rukovođen i željom da ovim putem pomogne privredni razvoj grada, posebno razvijanje zanatstva i trgovine. Slične odredbe u pogledu kruga lica koja su podesna za

⁷⁰ Kod Truhelke, op. cit., str. 137.

⁷¹ *Spomenica*, str. 96.

pozajmljivanje novaca, mada ne ovako detaljisane, srećemo i u drugim vakfijama u kojima se nalazi zavještanje gotovine.⁷²

U navedenom *Sidžilu* nema jasnijih podataka o tome kojim društvenim slojevima su pozajmljivani novci. Ali ima nešto drugo. U većini slučajeva zajmovi su davani stanovnicima ulice u kojoj se nalazila zadužbina u čiju korist je uvakufljena dotična gotovina. Ko su ta lica, teško je utvrditi. Vjerovatno opet neke sitne zanatlije ili trgovci koji su stanovali u toj ulici, a nije isključeno da su to mogli biti i ostali stanovnici ulice (mahaljani). Da su vakufski novci prvenstveno pozajmljivani zanatlijama svjedoči jedan vakufski obračun iz 1192. godine (1778), objavljen kod Kemure u njegovim "Sarajevskim džamijama".⁷³ Prema ovom obračunu, među 28 dužnika, koliko ih je ovdje, njih dvadesetorica pripadaju zanatlijama. Istina, ovaj izvještaj potiče iz mnogo docnijeg vremena od onog o kojem mi raspravljamo, ali mislimo da to ne mijenja ništa na stvari, jer ne vidimo razloga zašto bi ranija praksa bila drukčija.

II

Vakufi su pozajmljivali novac uz kamatu,⁷⁴ iako je kamata kao i lihva šeriatskim pravom, ili tačnije rečeno njegovim osnovnim izvorima, Kur'anom i Hadisom,⁷⁵ strogo zabranjena. U Kur'anu se na nekoliko mjesta sreću takve odredbe, kao napr.: "O, vjernici, ne uzimajte višestruke kamate!" ili na drugom mjestu: "O, vjerni, bojte se Boga i pustite ono što vam je još ostalo od kamata, ako u Boga vjerujete. Ne učinite li to, onda znajte, da ste tim Bogu i njegovom poslaniku (Muhamedu, prim. p.) navijestili rat!", zatim: "Ko i poslije toga bude uzimao kamate, taj će vječno gorjeti u vatri". Nešto slično propisuje i Hadis.⁷⁶

Ovakve stroge odredbe Kur'ana mogu se shvatiti i protumačiti konkretnim uslovima života tadašnjeg arapskog društva koje je u vrijeme postanka Kur'ana već bilo znatno nagriženo klasnim razlikama. Poznato je da je u to vrijeme u Arabiji bio dosta čest običaj pozajmljivanja novca uz velike kamate, što je često dovodilo do nemogućnosti otplate dugova od strane prezaduženih dužnika, a to je onda vodilo dužničkom ropstvu. Dužnici koji su u nemogućnosti da namire dug na drugi način morali davati povjeriocima članove svoje porodice, koji su ih smatrali svojim robovima.

⁷² Vidjeti vakuf-name objavljene kod Kemure u citiranom djelu.

⁷³ Kemura, op. cit., str. 349-350.

⁷⁴ Za kamatu se upotrebljava arapski izraz ribh (ربح) što znači dobit, kamate.

⁷⁵ O izvorima šeriatskog prava vidjeti Dr. Mehmed Begović, "O izvorima šeriatskog prava", *Arhiv za pravne i društvene nauke*, godina XXIII, Beograd 1933. godine.

⁷⁶ Uporediti: Hodžić Šaban, "Stanovište islama prema kamatama", *Glasnik islamske vjerske zajednice*, god. I, Sarajevo 1934.

Kasnije se, međutim, situacija izmijenila, pa su se, pred neodoljivim zahtjevima žive stvarnosti, morale u ove stroge odredbe unositi izvjesne korekcije. Ove odredbe su naročito pogađale vakufe kao i maloljetnike koji su naslijedili izvjesna novčana sredstva. Prostom upotrebom, ili jasnije rečeno trošenjem tih gotovina, one bi se brzo istopile i ubzo bi došlo u pitanje materijalno obezbjeđenje maloljetnika, odnosno ostvarenje cilja vakifa, koji je on vezao za zavještanu gotovinu.

Što se tiče samog vakufa, valja istaći da u prvo vrijeme njegova postojanja nije ni bilo zavještanja novca. Prvenstveno su se zavještavale nekretnine, a tek kasnije dolazi do zavještanja i novca. Pošto vakuf i nije ustanova koja je direktno predviđena Kur'anom, s jedne strane, odnosno pošto se on izgrađivao i razvijao više kroz praksu priznatu i od strane Muhameda, mnoga pitanja vezana za njega nisu bila ni u vrijeme života samog Muhameda razjašnjena, prosto stoga što nisu bila praktično postavljena. Zato su u pogledu vakufa ostala mnoga pitanja otvorena i nerazjašnjena, koja su među šeriatskim pravnicima kasnije izazvala oprečna mišljenja u pojedinim konkretnim pitanjima. Pored ostalog, među šeriatskim pravnicima postoji nesaglasnost i u pogledu pitanja šta sve može biti predmetom vakufa.⁷⁷ Jedni smatraju da to mogu biti samo nepokretne stvari, a od pokretnih samo one koje se upotrebom ne troše, tj. čija supstanca upotrebom ostaje netaknuta. Drugi, opet, idu dalje i priznaju za predmet vakufa kako nepokretne tako i pokretne stvari, pa čak i one koje se upotrebom troše, kao što je napr. novac. Ovo drugo stanovište zastupa i brani jedan od predstavnika hanefitske škole Imami Zufer, iako osnivač ove škole pravnog pravca (mezheba), Imami Azam Ebu Hanifa, zastupa prvo stanovište. Imami Zufer svoje stanovište objašnjava time da se i zavještavanjem novca može stvarno postići onaj cilj koji se postiže i zavještavanjem drugih stvari. I ovdje se može stvar udesiti tako da uvakufljena glavnica uvijek ostaje ista, a da se njenim pozajmljivanjem uz kamatu dobijaju prihodi potrebni za pokriće onih troškova koje je vakif u svojoj vakfiji odredio. Rukovođen praktičnim potrebama svoga vremena, Imami Zufer, protivno odredbama Kur'ana i Hadisa, dozvoljava upotrebu kamate, kad su u pitanju vakufski zajmovi. Drukčije nije ni moglo biti, kada je usvojio da predmetom vakufa može biti i novac. Šeriatsko-pravna praksa Hanefitske škole, koja je bila vladajuća škola na području osmanlijske države, pa prema tome i u našim krajevima, usvojila je ovo stanovište Imami Zufera koje se vidno odrazilo u svakodnevnoj praksi.

Međutim, pošto ni Imami Zufer kao ni drugi šeriatski pravници nisu bili kompetentni da samovoljno i izričito mijenjaju odredbe osnovnih izvora šeriatskog prava, Kur'ana i Hadisa, oni su se i ovdje, kao i u mnogim drugim pravnim pitanjima, poslužili izvjesnim ustanovama, koje su vodile stvarnom

⁷⁷ Uporediti: Mehmed Ali Ćerimović, *O vakufu (Šeriatsko vakufsko pravo)*, Sarajevo 1935, str. 18-21.

izigravanju i zaobilaženju osnovnih izvora šeriatskog prava, odnosno, bolje reći, priznali jednu praksu koja se razvijala u tom pravcu. Ta ustanova izigravanja i zaobilaženja zakona u šerijatskom pravu je poznata pod nazivom "hile-i-šer'ijje". Nove pravne ustanove, nametnute svakodnevnom životnom praksom, vodile su suštinskom mijenjanju odredaba Kur'ana i Hadisa. Priznajući postepeno ove ustanove, šeriatski pravници su tražili formu u koju bi ih zaodjenuli, tako da one formalno-pravno ne bi odudarale, odnosno protivurječile formalnim odredbama prvih, iako su suštinski značile njihovo negiranje. Izgleda da se potreba zaobilaženja i izigravanja izvjesnih šeriatsko-pravnih odredaba naročito osjetila na području obligacionih odnosa, posebno kod ugovora o zajmu s kojim stoje u uskoj vezi izvjesni drugi ugovori, kao što je ugovor o kupovini i prodaji, ugovor o zalogu itd.

Licima, koja su se bavila pozajmljivanjem novca ili kreditiranjem na drugi način nije se isplatilo obavljati ovakve poslove, a da i sami ne dobiju od toga kakvu korist. Propisi vjere nisu mogli zadovoljiti ljude praktičnih nazora, a zahtijevati otvoreno kamate bilo je riskantno, jer je vodilo vjerskom preziru, što je tada značilo, kada je bio religiozni moral jedino priznati moral u društvu, preziru i bojkotu okoline uopšte. Stoga se pristupa fikcijama pomoću kojih će se ostvariti željeni cilj, a da se pri tom izbjegnu eventualne neugodnosti. Kod zajma ove fikcije bi izgledale ovako: zajmodavac (povjerilac) proda zajmoprimcu (dužniku) neku stvar na veresiju, recimo za 10 groša. Poslije prijema robe dužnik je istovremeno prodaje trećem licu, recimo za 8 groša, a ovaj je ponovo prodaje povjeriocu za taj isti iznos uputivši dužnika da se naplati od povjerioca. Povjerilac sada daje dužniku onih 8 groša, a zaračunava mu 10, jer mu je za taj iznos prodao stvar, koju mu ovaj nije platio. Usljed ove transakcije nastupila je razlika od dva groša, koja stvarno predstavlja povjeriočevu zaradu, odnosno kamatu. Takvi poslovi najčešće se odvijaju bez ikakvog posredstva neke stvari, koja faktički samo fiktivno postoji. Neka nam za ovo posluže primjeri iz *Sidžila*. Naime, u *Sidžilu* br. 2 srećemo nekoliko primjera ovakve "kupoprodaje" koja je, istina, nešto jednostavnija.⁷⁸ Povjerilac i dužnik dolaze pred šeriatski sud i izjavljuju: prvi, da je prodao drugom jednu stvar, recimo za 6.600 akči, a drugi, da je tu stvar kupio i primio. O čemu se ovdje radi. Očito je da se radi o pozajmljivanju novca, i to uz kamatu, a ovaj posao se fiktivno obavlja putem ugovora o kupoprodaji neke robe koje faktično nema. Visina kamate, odnosno kamatna stopa najčešće je iznosila 10% od glavnice. Cifre koje srećemo u *Sidžilu* predstavljaju cijele brojeve, čije zadnje dvije cifre tačno izražavaju visinu kamate odnosno kamatnu stopu. Primjera radi, navodimo dva podatka iz *Sidžila*, koji se tiču pozajmljivanja novca privatnih lica. U jednom slučaju fiktivno se prodaje neka roba za 8.800 akči, a drugom za 4.400 akči. Deset posto od 8.000 iznosi 800, što se podudara sa zadnja tri broja od 8.800. Isti je slučaj i sa drugim brojem u kome 10% od 4.000 iznosi 400. Osim toga, kod registracije ovih "kupoprodajnih ugovora" srećemo

⁷⁸ GHBb, Sidžil broj 2, str. 7 i 8.

jamce, koji svojim imetkom jamče za obavezu dužnika. Jasno je, prema tome, da se ovdje stvarno radi o zajmu, a ni o kakvoj kupovini robe. Ovo se izražava kroz naročitu formu koja je formalno-pravno besprijekorna.

Kod vakufskih kao i jetimskih (malodobničkih) zajmova stvar je mnogo jednostavnija. Ovdje se u svim slučajevima jasno odvaja zajam od kamate.⁷⁹ Ali, interesantno, dok se u vakfijama jasno i izričito određuje da se zavještani novac imade davati na zajam uz kamatu (upotrebljava se pravi izraz za kamatu ribh)⁸⁰ sa tačno naznačenom kamatnom stopom (napr. 10-12%),⁸¹ dođe se u *Sidžilu* kod registracije zajma kamata oblači u naročitu formu i izbjegava njeno izričito spominjanje, bar kod same registracije zajma. Umjesto izraza ribh (kamata) obično se upotrebljavaju nazivi raznih predmeta, a katkada se ona pokriva kućnom najamninom.⁸² Time se želi stvoriti utisak kao da dužnik, tobož, za pozajmljeni novac kupuje od povjerioca (vakufa) neku stvar. Da se tu, međutim, ne radi o prodaji bilo

⁷⁹ Vidjeti priloge.

⁸⁰ Uporediti: Truhelka, op.cit., str. 137; Kemura, op. cit.

⁸¹ Napominjemo da se u Kur'anu za kamatu upotrebljava izraz "riba". Međutim, u praktičnom životu za kamatu se više upotrebljava eufemistički izraz "ribh" (ربح) u vakuf-namama, u *Sidžilu* itd.), koji prvenstveno označava dobit u trgovini, a u prenosnom značenju kamatu. I ovo je, u stvari, jedan oblik hile-i-šerije.

⁸² U citiranom *Sidžilu* srećemo sljedeće izraze pod kojima se stvarno krije kamata:

ipek اپك = svila.

vala واله = veo.

espap اسپاپ = odjeća, stvari.

sevb ثوب = odijelo, veš.

džame جامه = odjeća.

idžare-i-hane اجارهءخانه = kućna najamnina.

kitab كتاب = knjiga.

čoka چوکه = čoha.

kaftan قفطان = specijalna vrsta duge odjeće, mantil.

kyurk كورك = ćurak, dugi kaput postavljen pelcom.

dolbent دولبند = veoma bijelo i prozirno platno, koje se obično upotrebljavalo za hodžinske čalme.

merdan tespah مرغان = brojanica od korala.

yasdik يصدق = jastuk.

kumaš dušeklik دشکلك قماش = posteljno platno.

kalče قناچه = specijalna vrsta duboke obuće.

kelam-i kadim كلام قديم = Kur'an.

mushaf-i šerif مصحف شريف = Mushaf (Kur'an).

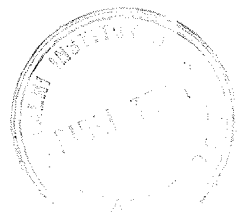
mor iskarlat مور اسقرلاد = plava mletačka čoha.

papuč پاپوچ = papuče (vrsta kućne obuće).

bez بز = platno.

zibun زبون = kratki kaput.

mahmuz مهموز = mamuza.

kakvih stvari, svjedoče nam cifre koje se nalaze upisane ispod ovih predmeta (vidjeti priloge). Te cifre, kao i u prednjim primjerima, obično predstavljaju određeni postotak, najčešće 10%, ali skoro uvijek cijele brojeve kojima se tačno izražava kamatna stopa. Međutim, u *Sidžilu* ima i neposrednih podataka, koji nam potpuno jasno osvjetljavaju zagonetku, koja se krije pod nazivima raznih roba. Tako napr., na jednom mjestu u *Sidžilu*, ispod registrovanog zajma u kome je kamata pokrivena perzijskim izrazom "džame" (= odjeća), a njen iznos je 300 akči, stoji: "Od spomenutog iznosa ribha (misli se na navedeni iznos od 300 akči, prim. p.) 250 akči pripada mujezinu Ahmedu, a 50 akči imamu Memi halifi..." (Uporediti priloženi dokumenat br. 3.) Ovom podatku ne treba komentara, jer se njime sasvim jasno i određeno objašnjava sadržina raznih izraza kojima se pokriva kamata. U ovom slučaju to se čini izrazom "džame" koji u obliku nekog stvarnog predmeta uopšte i ne postoji, a što se razabire iz citiranog dokumenta koji slijedi iza registracije zajma u kome se kamata pokriva izrazom "džame". Ne bi se, stoga, složili sa objašnjenjem Sokolovića da su vakufi, odnosno skrbnici maloljetnika, kod pozajmljivanja novaca prodavali dužniku (zajmoprimcu) skuplje neku beznačajnu stvar da bi time obezbijedili potrebnu kamatu.⁸³ Da stvari tako ne stoje, mislimo da smo dokazali. Pri svemu ovom što smo naprijed istakli, ostaje i dalje nejasna činjenica postojanja nesklada između odredaba u vakfiji i prakse šeriatskog sudije (kadije). Mislimo na nesklad koji postoji između odredbe vakfije u kojoj se izričito i bez ikakvog okolišanja upotrebljava pravi izraz za kamatu (ribh), i prakse koju srećemo u kadijskom *Sidžilu* gdje se, prilikom registracije zajmova, ova otvorenost i jasnoća izbjegava i traži forma kojom će se kamata sakriti.

Izloženi primjeri pružaju vrlo jasnu sliku o tome kako se u praksi šeriatskog sudije odvija izigravanje odredaba šeriatskog prava, odnosno kako u praksi šeriatskog suda izgleda jedan konkretan oblik hile-i-šerije. Osim toga, ovo je jedan dobar primjer kako potrebe i zahtjevi života ruše pred sobom sve prepreke, pa makar one bile i najkruće religiozne dogme. Do kakvih protivrječnosti u praksi šeriatskog sudije dolazi samo u vezi jednog jedinog pravnog posla, neka nam posluži i ovaj primjer kao dopuna prednjih izlaganja. Naime, dok se zajam, prilikom registrovanja u *Sidžil*, označava arapskim izrazom "karzi hasen", što označava takav oblik zajma koji se daje bez ikakvih kamata i bez neke nakročite strogosti u pogledu roka, dotle se istodobno i na istom mjestu u svim ovakvim slučajevima, izuzev jednog jedinog, registracije vakufskih i malodobničkih zajmova, fiksira i visina kamata, a rok zajma u svakom pojedinačnom slučaju se tačno određuje i obično traje godinu dana. Ovo se u *Sidžilu* izražava formulom "ila gajet-i-esene", ili formulom "ila tamam-i-essene", što znači, i jedno i drugo, "do kraja godine".⁸⁴

⁸³ Sokolović, op. cit., str. 32.

⁸⁴ Ovdje se ne misli do kraja kalendarske godine, nego do kraja poslovne godine, uzimajući datum pozajmljivanja novca kao početak te godine, a njen svršetak isti datum druge godine. Uporediti priloge.

Kamatna stopa bila je obično tačno određena, u obliku posebne odredbe, u vakufnami kojom se zavještao novac, a kretala se obično između 10 i 12,5%. Ova kao i druge odredbe vakifa (zavještača) morale su biti poštovane, o čemu svjedoči i praksa šeriatskog sudije, koja se odražava u njegovom *Sidžilu*. Tako napr., u *Sidžilu* najčešće se kamatna stopa kreće u gornjim iznosima, iako postoji nekoliko slučajeva u kojima se ona spušta i ispod 10%, a u jednom slučaju čak do 3%.⁸⁵ Isto tako, u nekoliko slučajeva kamatna stopa dizala se i iznad 12%, obično do 15%, izuzev jednog slučaja u kome se ona penje do 50% od glavnice.⁸⁶ Forma registracije ovog zajma u *Sidžilu* ni po čemu ne odudara od forme registracije drugih zajmova. Dokumenti u *Sidžilu* koji prethode ovom, odnosno koji iza njega dolaze, ne daju nikakvih razjašnjenja u vezi s tim, da bi eventualno stavili u sumnju ispravnost ove registracije, jer se možda pod ovom cifrom, pored kamate, krije i nešto drugo. S te strane stoji, dakle, stvar sasvim u redu. Ipak smatramo da se u ovom slučaju ne radi u potpunosti samo o kamati, nego vjerovatno još o nečemu drugom. Visina kamate u ovom slučaju za one prilike je neuobičajena, a s druge strane, malo je vjerovatno da bi se neko odlučio na uzimanje zajma pod ovakvim uslovima kad ga je na drugoj strani mogao dobiti pod mnogo povoljnijim. Moglo bi biti, međutim, da se ovdje radi o zajmu sa rokom od 5 godina. (Uporediti prilog br. 5.)

Prihodi od kamata su se gotovo u svim slučajevima iscrpljivali u pokrivanju troškova zadužbine (materijalnih ili personalnih). Znači, pozajmljivani novci u ovom periodu nisu mogli svojim oplođavanjem da narastaju, jer to oplođavanje nije išlo na povećanje glavnice u cilju njenog povećanog ponovnog stavljanja u promet, nego je glavnica uvijek ostajala ista, bez obzira što se mogla, recimo, za deset godina da udvostruči. Stoga se može s punim pravom reći da je uvakufljeni novac imao istu onu funkciju, koju su imali i drugi vakufski objekti, kao što su napr. dućani koji su donosili prihode od najamnine (idžara) ili zemljišta, od kojih su poticali prihodi u vidu zakupa (mukata). Razlika je ipak u tome što je vrijednost novca bila više izložena promjenama nego što su to mogle biti nekretnine. Kad se ima ovo u vidu, onda nije nikakvo čudo što su neki šeriatski pravници, mislimo sasvim ispravno, smatrali da i pokretna stvar, posebno novac, može ispuniti isti cilj koji ispunjavaju i uvakufljene nekretnine.

III

Obezbjeđivanje vakufskih tražbina nastalih povodom pozajmljivanja novca vršilo se na dva načina: putem personalnog obezbjeđenja (jamstva) i putem realnog obezbjeđenja (zalaganja nepokretnosti). U citiranom *Sidžilu* najčešće se praktikovao prvi način, tj. najčešće srećemo jamstvo, a samo u

⁸⁵ GHBB, Sidžil broj 2, str. 28.

⁸⁶ GHBB, Sidžil broj 2, str. 359. Uporediti prilog br. 5.

rijetkim slučajevima se sreće druga vrsta obezbjeđenja tražbina. Sasvim su rijetki, međutim, slučajevi pozajmljivanja novca bez ikakvog obezbjeđenja.⁸⁷ Obaveza obezbjeđivanja na ovaj način nastalih zajmova nametnuta je odredbom vakifa u njegovoj zakladnici. Tako u svim vakifijama, u kojima je predmet zavještanja novac, obično stoji odredba da se novac pozajmljuje poštenim ljudima i uz sigurne jamce, odnosno uz siguran zalog.⁸⁸

Najčešće se upotrebljavaju po dva jamca, ponekad jedan, a rijetko se sreću po tri ili više lica. Forma u kojoj se izražava jamstvo izgleda ovako: prvo se u *Sidžilu* konstatuje ko su stranke, povjerilac pa dužnik, zatim visina tražbine, rok na koji se zajam daje, a zatim dolazi izraz "kefil, bil mal", što prevedeno na naš jezik znači jamac, odnosno jamci sa svojim imetkom. Izgleda nam da je u većini slučajeva, tamo gdje je bilo više jamaca, postojalo solidarno jamstvo. To znači: ukoliko jedan od jamaca ispuni obavezu, drugi se te obaveze oslobađaju, a lice koje je isplatilo dug ima pravo regresa prema glavnom dužniku, odnosno, ako ovog nema, prema ostalim jamcima. Rijetki su slučajevi, međutim, da se jamci kod registracije zajma ograđuju i da preuzimaju na sebe samo jedan dio obaveze. Rijetki su, dakle, slučajevi i djelimičnog jamstva. Njih je zabilježeno u *Sidžilu* samo na nekoliko mjesta, a djelimično jamstvo se izražava formulom "hissa-lar-ina-kafil" ili "hissa-lar-ina ta'jin oldilar". I jedno i drugo označava jamca, odnosno jamce, koji odgovaraju srazmjerno preuzetoj obavezi, odnosno srazmjerno prema svome udjelu u jamstvu, tj. ako su dvojica, svaki odgovara za po jednu polovinu, ako su trojica za trećinu itd. Katkada se sreću slučajevi kombinovanja jednog i drugog oblika obezbjeđenja tražbine, tj. pored jamstva upotrebljava se i zalog. U takvim slučajevima, ukoliko posebno nije ugovoreno djelimično jamstvo, obaveza u pravom redu pada na jamca, a tek onda dolazi na red zalog. Postoji jedan jedini slučaj u kome jamac preuzima samo djelimičnu odgovornost, a druga polovina otpada na zalog. U ovom slučaju je visina zajma sa kamatom iznosila 3.300 akči, jamac je jamčio samo za polovinu zajma, tj. za iznos od 1.650 akči, a za drugu polovinu dužnik zalaže svoj dućan.⁸⁹

Kako vidimo, prvi način obezbjeđivanja tražbina je bio dosta jednostavan. On uglavnom ne odudara od slične institucije u drugim pravima. Što se tiče drugog načina obezbjeđivanja tražbine, stvar je nešto složenija. Prije svega, treba konstatovati činjenicu da se u *Sidžilu*, u vezi sa vakufskim i malodobničkim zajmovima, nigdje ne sreće ručna zaloga. Povjerioci (vakufi i skrbnici) vjerovatno nisu praktikovali ovu vrstu zaloga stoga što je ona bila za njih nepraktična, jer su morali voditi brigu o založenoj stvari. Stoga će predmet našeg razmatranja u okviru ovog članka

⁸⁷ GHBb, Sidžil broj 2, str. 202.

⁸⁸ Vidjeti u vakuf-namama objavljenim od Kemure u citiranom djelu.

⁸⁹ Uporediti prilog broj 7.

biti zalog na nekretninama. Napominjemo da je obezbjeđenje tražbina putem pravog zaloga na nekretninama takođe rjeđe praktikovano,⁹⁰ a češće su praktikovani drugi oblici o kojima ćemo kasnije govoriti. Važno je istaći činjenicu da je, ipak, postojao i pravi zalog nepokretnih stvari. To stoga što su neki autori tvrdili da šeriatsko pravo ne poznaje zalog na nekretninama.⁹¹ Međutim, ova ustanova je poznata kako u teoriji šeriatskog prava, tako i u praksi šeriatskog suda. Tako napr., u *Multeki*, u odjeljku o zalogu, stoji da predmet zalaganja mogu biti, pored pokretnih stvari, i nekretnine kao što su zgrade, zemlja itd.⁹² Ovu činjenicu potvrđuje i praksa sarajevskog kadije, koja se odražava u citiranom *Sidžilu*. Međutim, kad je riječ zalaganja nekretnina kod nas za vrijeme osmanske vladavine, potrebno je istaći činjenicu da se stvarno mogla založiti samo nekretnina koja je pripadala kategoriji "mulk", tj. zgrade, okućnica itd. Prema tome, nisu se mogle založiti, bar u ovom periodu, nekretnine koje su pripadale kategoriji "erazi miri" koja je bila vladajući oblik zemljišnog posjeda u Osmanskom Carstvu. U pogledu zalaganja "mulk" nekretnina važilo je pravilo da se ne može založiti samo drveće bez zemljišta na kome je uzraslo, kao što se nije mogla založiti kuća odvojeno od zemljišta. Pored ostalog, za valjanost ugovora o zalogu tražio se uslov da zalagodavac bude puni vlasnik dotične nekretnine (nije se, dakle, mogla založiti tuđa stvar kao što se nije mogla založiti ni zajednička stvar). Da bi ugovor o zalozi bio perfektan, tražilo se, pored ponude i prihvata, i predaja stvari.

Svi ovi uslovi predviđeni šeriatskim pravom za punovažnost ugovora o zalozi jasno se odražavaju u ugovorima koji se sreću u citiranom *Sidžilu*. Posebno je interesantno naglasiti činjenicu da je dužnik morao založenu stvar predati vjerovniku, a to se u svim navedenim slučajevima konstatuje riječima "teslim ejledim".

Možda se u ovim okolnostima, tj. što je dužnik morao založenu stvar predati vjerovniku i na taj način se, za relativno duže vrijeme, lišiti njene upotrebe, a to će reći i njenog korištenja, može naći objašnjenje zašto se zalog uopšte u praksi rjeđe sreće i zašto se upotrebljavaju drugi instrumenti koji su nešto povoljniji za dužnika od ugovora o zalogu. Ti drugi instrumenti su fiktivni ugovori o kupoprodaji nekretnina.

Naime, pored ustanove pravog zaloga (*Rehn*) na nekretninama, šeriatsko pravo poznaje i druge načine obezbjeđenja tražbine putem

⁹⁰ U citiranom *Sidžilu* nalazimo samo šest slučajeva prvog zalaganja nekretnina.

⁹¹ Tko napr., Eduard Eichler u svom djelu *Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina*, Wien 1889, na strani 16-17 tvrdi da šeriatsko pravo ne poznaje zaloga nekretnina. Slično mišljenje zastupa i D-r Stefan Posilović u djelu *Das Immobilien-Recht in Bosnien und Hercegovina*, Agram 1894, na str. 51.

⁹² Uopredi komentar *Multeki* (*Multeka el ebhur*), Carigrad 1930, str. 592.

nekretnina. Tako kod ugovora o zajmu često se pribjegava zaključivanju fiktivnog ugovora o kupoprodaji nekretnine s ciljem obezbjeđivanja tražbine i zaobilaženja odredaba šeriatskog prava o zabrani kamate. U praksi se, dakle, dešavalo da dužnik, umjesto da založi, prodaje izvjesnu nekretninu, obično kuću i baštu, vjerovniku. Ovi ugovori su zaključivani pod uslovom da povjerilac povрати dužniku prodatu stvar čim ovaj namiri dug. Ako bi kod sklapanja ugovora bilo ugovoreno da kupac pridržava pravo djelimičnog ili potpunog korištenja plodova od kupljene stvari, onda se radilo o ugovoru "Bej'bil vefa". I obratno, ako bi bilo ugovoreno da plodove od prodate stvari koristi prodavac, radilo se o ugovoru "Bej'bil istiglal".⁹³

Ugovore i jedne i druge vrste srećemo na nekoliko mjesta u citiranom *Sidžilu*. Međutim, iz *Sidžila* se ne vidi kakva je stvarna razlika među njima postojala, jer i kod jednog i kod drugog forma ugovora je uglavnom ista i s te strane se ne zapaža nikakva razlika. Kod svih ugovora o kupoprodaji određene nekretnine, bilo da se radi o ugovoru "Bej'bil vefa", "Bej'bil istiglal", ili pak o običnom ugovoru, a bilo je i ovakvih koji su vezani za obezbjeđenje zajma registrovanog u *Sidžilu*, konstatuje se da dužnik (zajmoprimac) za pozajmljeni iznos prodaje, recimo, kuću, baštu i drugo, povjeriocu. Kako se zajam davao obično na godinu dana, dalje se konstatuje da dužnik ove nekretnine uzima od povjerioca natrag pod jednogodišnji najam, čiji iznos je ravan visini kamate zajma. Ako je zajam, recimo, iznosio 1.200 akči, onda kućna najamnina iznosi 120 akči. Prema tome, najamnina koja je davana na kuću i ne predstavlja stvarnu najamninu, nego se njome samo sakriva kamata koja se u drugim slučajevima pokriva samo na drugi način. Fiktivna kupoprodaja nekretnina ispunjava istu onu funkciju koju u drugim slučajevima ispunjavaju jamci, jer dužnik koji fiktivno prodaje izvjesnu nekretninu nije ništa u gorem položaju od onog dužnika koji daje jamce. On stvarno ništa ne gubi time što je obezbijedio zajam na ovaj način, jer visina kamate koju on plaća odgovara visini kamate dužnika koji nastupa sa jancima. Što se ovdje kamata izražava kroz kiriju, to ne mijenja stvar.

Posmatrano sa drugog stanovišta, tj. sa stanovišta prava ubiranja plodova od fiktivno prodate stvari, takođe se ne vidi razlika između ova dva ugovora. I kod jednog i kod drugog, formalno to pravo pripada povjeriocu, jer je on taj koji ubire najamninu od prodatih stvari. Ali pošto to i nije stvarna kirija, nego kamata koja se daje i u drugim slučajevima gdje nema obezbjeđenja tražbina na ovaj način, onda stvarno pravo korištenja i ubiranja eventualnih prihoda, koji dolaze od prodate zgrade, po svoj prilici, pripada dužniku. Prema tome, može se zaključiti da u praksi sarajevskog kadije, koja se odražava u istom *Sidžilu*, nema nikakve razlike između ugovora "Bej'bil vefa" i ugovora "Bej'bil istiglal". I jedan i drugi ugovor služe samo kao sigurniji način obezbjeđenja tražbine.

⁹³ Vidjeti kod Eichlera, op. cit., str. 17.

Gore smo na jednom mjestu istakli da se u praksi sreće kombinacija obezbjeđenja tražbine putem jamstva i zaloga, odnosno, obezbjeđenja tražbine putem istaknutih kupoprodajnih ugovora. Na ovaj način se, u stvari, vršilo pojačavanje obezbjeđenja tražbine, a osim toga i sam jamac je ovim putem u izvjesnom smislu sebe osigurao od nesavjesnih dužnika. Naime, u nekoliko slučajeva srećemo u *Sidžilu* da pored jamaca dužnik zalaže u korist povjerioca izvjesnu nekretninu ili mu "prodaje" neku nekretninu. Izgleda nam da u ovakvim slučajevima glavno obezbjeđenje predstavlja jamac, a da drugo obezbjeđenje dolazi u obzir tek onda ako jamac na bilo koji način ne bi bio u mogućnosti da odgovori svojoj obavezi. To zaključujemo po tome što se u izvjesnim slučajevima jamci obezbjeđuju na taj način, dobivajući od dužnika ovlaštenje da prodaju založenu, odnosno "prodatu stvar", tj. dobijaju ovlaštenje da mogu provesti izvršenje u cilju namirenja na takvoj stvari.⁹⁴

IV

Vakufske gotovine, koje se spominju u citiranom *Sidžilu*, zatim gotovine Gazi Husrev-begova vakufa, gotovine koje su kasnije zavještane, i uopšte sve vakufske gotovine koje su u Sarajevu postojale do velikog požara 1697. godine, su propale usljed teških neprilika koje su tada zadesile Sarajevo.

O propadanju gotovine Gazi Husrev-begova vakufa postoje razne verzije. H. Kreševljaković⁹⁵ iznosi podatke koji govore o propadanju velikog dijela ovih gotovina još prije 1697. godine. Po njegovom mišljenju, za ovim gotovinama je posegla država još prije spaljivanja Sarajeva od strane princa Savojskog. Svoje mišljenje Kreševljaković bazira na podacima jedne međimue citirane od Ćire Truhelke⁹⁶ u *Glasniku Zemaljskog muzeja*. Tom prilikom je (1099. godine po hidžri = 1687), prema riječima Dr-a Truhelke, vezir Gazi Husein paša Topal "posegnuo i za vakufskim imetkom, te je uzeo iz hazne (blagajne) Gazi Husrev-begove 137 kaonosa (staklena posuda) bešluka i džugum zlata". Postoji i druga verzija, koja se zasniva na narodnoj tradiciji, po kojoj je princ Eugen Savojski, prilikom svog prodora u Sarajevo, "porobio gotovinu, dževahir i oružje Gazi Husrev-begovo".⁹⁷

⁹⁴ Vidjeti priloge br. 8 i 10.

⁹⁵ *Spomenica*, str. 103.

⁹⁶ *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1912 godine, str. 198.

⁹⁷ Dr. Mehmed Spaho, *Gazi Husrefbeg*, Sarajevo 1907, str. 19.

PRILOZI

1

Primjerci sudskog knjiženja duga u *Sidžilu* br. 2.

a) vakufskog

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, *Sidžil* br. 2, str. 109.

مال وقف حديجه بنت حسين عن محلهء حاج حسن
درذمت محمد بن جعفر عن محلهء حاج حسن عن غرهء ذى القعدة سنة ٩٧٣. معرفة ابراهيم
المتولى الى غاية السنة كامله

قرض
عن بهاء عسل
٣٦٠٠

كفيل بالمال

ابراهيم و عثمان ابني حضر عن محلهء مزبور

شهود الحال

نصوح خواجه بن محمد ، مصطفى بن طورعلي، حسين بن بيرعلي، سفر خواجه بن سيدى، حاج
قورد على بن صوفى على، طورخان بن عبد الله المحضر و غيرهم

Prijevod:

Imovina (gotovina) vakufa Hatidže, kćeri Hasanove, iz Hadži Hasanove ulice.

Dužnik: Muhamed, sin Džaferov iz Hadži Hasanove ulice. (Rok) od 1. zilkadeta 972 (31 maj 1565) do kraja godine (poslovne) - putem mutevelije vakufa.

Zajam: 3.600, od cijene (prodatog) meda (?) 360.

Jamci: Ibrahim i Osman, sinovi Hizrovi, iz spomenute ulice.

Prisutni:

Nesuh hodža, sin Muhamedov; Mustafa, sin Tur Alijin; Husein, sin Pir Alije; Sefer hodža, sin Sejidov; Hadži Kurt Alija, sin Sofi.

b) malodobničkog

Isti *Sidžil*, str. 105

مال ايتام سراچ حاج على
در ذمت حسين بن محمود و على بن حسن عن محلهء منلا عرب عن غرهء ذى القعدة سنة ٩٧٢. معرفة
وصى ابراهيم بن محمد

قرض
عن بهاء جامه
٦٦٧
٥٣٣٣

مزبورلر يرلرينه كفيل بالمال اولدقلرى بالمال اولدوقلرى بالطلب
قيدسجل اولندى الواقع شهر ذى القعدة سنة ٩٧٢

شهود الحال

حاج محمد بن بايزيد ، بايزيد بن تيمور، حاج بالى بن ...، اويس باشا بن ...، حاج داود بن ...،
حاج اسكندر بن ...، و غيرهم

Prijevod:

Imovina maloljetnika sarač hadži Alije.

Dužnici: Husein, sin Mahmutov i Alija, sin Hasanov, iz Mula-Arapove ulice. (Rok) od 1. zilkadeta 972 (31 maj 1565) - putem skrbnika Ibrahima, sina Mehmedova.

Zajam: 5.333, od cijene odjeće 667.

Na traženje ubilježeno u sidžil, da su pomenuti dužnici jamčili jedan drugom svojim imetkom.

Mjeseca zilkadeta 972 = 1565. godine.

Prisutni:

Hadži Muhamed, sin Bajezidov; Bajezid, sin Timurov; Hadži Baliya, sin ...; Uvejs baša, sin ...; Hadži Davud, sin ...; Hadži Iskender, sin ... i drugi.

2

Drugi oblik knjiženja duga u *Sidžilu*:

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, *Sidžil* br. 2, str. 21.

مال وقف امى خاتون بمعرفة محمد بن حسين المتولى
در ذمت حاج ابراهيم بن قرتال ذاته عن محله معمار عن قرض حسن تسعة الاف و تسعمائة درهم
و عن بهاء ثوب تسعمائة و ستين دراهم عن غره ذى الخخه الى غاية السنة سنه ٩٧٣
كفيل المال
موسى بك بن يوسف

شهود الحال

سليمان امين بن حسن، غازى بن طورخان، پروانه بن عبد الله، تيمور بن...، حاج على بيك بن
حضر و غيرهم

Prijevod:

Imovina vakufa Umi hatun - putem mutevelije Mehmeda, sina Husejinova.

Dužnik: Hadži Ibrahim, sin Kartalov, iz Mimarove ulice. Zajam: 9600 dirhema, od cijene odjeće 960 dirhema. (Pok) od 1. zilhidžeta 973. (19. juna 1566) do kraja godine.

Jamac: Musa-beg, sin Jusufov.

Prisutni:

Sulejman Emin, sin Hasanov; Gazi, sin Turhanov; Pervan, sin Abdulahov; Timur, sin (prazno); Hadži Ali-beg, sin Hizrov i drugi.

3

Dokument koji neposredno pruža dokaz da se pod raznim nazivima robnih predmeta krije kamata:

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* broj 2, str. 437.

مال وقف سراچ علی .معرفة احمد المؤذن .مسجد سراچ علی
در ذمت سلیمان بن محمد عن محلهء سراچ علی عن غرهء رمضان سنه ۹۷۳ الی التمام السنه
قرض
عن بهاء جامه
۳۰۰۰
۳۰۰

کفیل بالمال ...

مبلغ مرقومک ریختندن مؤذن مذکور احمدہ اکیوز الی اقبجه عاید اولوب و امام اولان می خلیفه یه
الی اقبجه عاید اولوب مذکور می خلیفی نک اهمالی اولمغین قبل شرعدن احمد معرفتیه مبلغ مرقوم
مزبور سلیمانک عهد سنده اولدوغی قید سجل اولندی
شهود الحال

درویش خلیفه ابن علی الخطیب، نصح خلیفه ابن محمد، غضنفر بن مصطفی، سیدی بن عمر

Prijevod:

Imovina vakufa Sarač Ali - putem (posredstvom) Ahmeda, mujezina mesdžida Sarač Alijinog.

Dužnik: Sulejman, sin Muhamedov, iz Sarač Alijine ulice. (Rok) od 1. ramazana 973 (22 mart 1566) do kraja godine.

Zajam: 3.000, od cijene odjeće 300.

Jamac:...

Od spomenutog iznosa ribha, 250 akči pripada spomenutom mujezinu Ahmedu, a 50 akči imamu Memi halifi. Pošto je spomenuti Memi halifa zanemario svoju dužnost, to je od strane šeriatskog suda, posredstvom Ahmeda, navedena suma (koja pripada Memiji) ostavljena kod spomenutog Sulejmana (s tim da vodi računa o njoj). Tako je u *Sidžil* ubilježeno.

Prisutni:

Derviš halifa, sin hatiba Alije; Nesuh-halifa, sin Mehmedov; Gazanfer, sin Mustafin; Sejdi sin Omerov.

4

Jedan primjer registrovanja kod suda da je ispunjen ugovor o zajmu (namiren dug):

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* br. 2, str. 359.

اودرکه مرحوم حسن اوقافنه متولی اولان حاج مصطفی بن محمود علی بن حسن و حسین بن محمود
مواجهلرنده شرع شریفده اقرار ایدوب اتدیکی مرقومك وقف ائجه سندن مزبورلر ذمتنده رأس
مالندن سکز بیک و ریجندن بیک ائجه و جمعا طقوز بین ائجه. بالتمام مزبورلرندن السوب قبض ایلدم
ارتق بر ائجه و بر حبه باقی قالمیب ددیکی مزبوران علی و حسین طلبیله قید سجل اولندی . الواقع
فی شهر ذی الحجہ سنہ ۹۷۳
شهود الحال

حاج محمد بن بایزید، می بن داود، حاج بالی بن حسین، علی بن حسین، اسکندر بن حسن، پیری
بن محمد، محمد بن یوسف، حاج بالی بن حسن

Prijevod:

Hadži Mustafa, sin Mahmutov, mutevelija vakufa umrlog Hasana pred časnim šeriatskim sudom, u prisutnosti Alije sina Hasanova i Husejina sina Mahmutova izjavio je: "Od spomenutih lica primio sam u cijelosti, u korist vakufa, 8.000 akči na ime glavnice i 1.000 akči od kamate, ukupno 9.000 akči. Više ne ostaje nijedna akča niti jedna para (u tekstu stoji zmo) od duga. Na zahtjev spomenutog Alije i Husejina zavedeno je u Sidžil.

Mjeseca zilhidžeta 973 (juna 1566) godine.

Prisutni:

Hadži Muhamed, sin Bajezidov; Memi, sin Davudov; Hadži Balija, sin Husejnov; Alija, sin Hasanov; Iskender, sin Mehmedov; Pirija, sin Mehmedov; Mehmed, sin Jusufov; Hadži Balija, sin Hasanov.

5

Primjer kamatne stope u visini od 50%:

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* br. 2, str. 359.

مال وقف مزبور حسن
در ذمت علی بن حسن عن محله معمار عن غره محرم سنہ ۹۷۳. معرفة حاج مصطفی المتولی
قرض
عن بهاء اسباب
۳۰۰۰
۶۰۰۰
کفیل بالمال

علی بن حسن و حاج محمود بن یوسف
شهود الحال
المزبورون

Prijevod:

Imovina vakufa spomenutog Hasana.

Dužnik Alija, sin Hasanov iz Mimarove ulice. (Rok) od 1. muharema 973 (29. juli 1565) godine - putem mutevelije Hadži Mustafe.

Zajam: 6.000, od cijene odjeće 3.000.

Jamci: Alija, sin Hasanov i Hadži Mahmut, sin Jusufov.

Prisutni:

Spomenuti (misli se na prisutne, koji se spominju u aktu, koji prethodi ovom).

6

Primjer obezbjeđenja zajma putem zaloga nekretnina:

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* br. 2, str. 345

مال وقف خراججی مصطفی
در ذمت مراد بن علی عن محله پاشا یکید عن غرهء رجب سنه ۹۷۳ الی تمام السنه کامله. معرفه
شعبان و قونو علی الجمعات
قرض ۸۰۰۰
عن بهاء اسپاب ۸۲۵
کفیل بالمال
حسین بن تیمور حاج فرهاد بن علی و ابراهیم بن ادريس حصه لرینه تعیین اولدیلر
مزبور مراد اقرار ایدوب ایتدکی پاشا یکید محله سنده بر طرف اینه و بر طرف فاطمه ملکدر یله
دکری طریق یریله محدود اولان بر اومیی باغچه سی بوستانیه اشبو محمود خلیفه الامام نام کمسنه یه
مبلغ مرقوم ایچون رهن ایدوب تسلیم ایلدم ددیکی مزبور محمود طلبیله قید سجل اولندی الواقع شهر
رجب سنه ۹۷۳
شهود الحال
معی خلیفه بن اسکندر، حاج ابراهیم بن حاج اینه خان، دلال یوسف بن صالح، مراد بن علی، قونو
علی بن داود

Prijevod:

Imovina vakufa Haradždži Mustafe (Muslihuddina).

Dužnik Murat, sin Alijin, iz Paše Jigit ulice. (Rok) od redžepa 973 (22. januara 1566) do kraja godine. Putem džemaatlija (stanovnika ulice) Šabana i Kuno Alije.

Zajam: 8.000, od cijene odjeće 820.

Jamci: Husejin, sin Timurov, Hadži Ferhat, sin Alijin i Ibrahim, sin Idrisov, jamče za svoje dijelove (određeno je po njihovim dijelovima).

Spomenuti Murat izjavljuje: "Za spomenuti iznos založio sam i predao imam Mahmut halifi svoju kuću i baštu sa povrćem, koja se nalazi u Paša Jigit ulici, a graniči se: s jedne strane mulk nekretninama Ajne, a s druge strane mulk nekretninama Fatime, a s treće strane javnim putem". Na zahtjev Mahmutov ubilježeno je u sidžil.

Mjeseca redžepa 973 = januara 1566. godine.

Prisutni:

Memi halifa, sin Iskenderov; Hadži Ibrahim, sin Hadži Ejnehanov; Telal Jusuf, sin Salihov; Murat, sin Alijin; Kuno Alija, sin Davudov.

7

Primjer kombinacije jamstva sa zalogom nekretnina:

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* br. 2, str. 93.

مال يتيم حلواي مراد معرفة سفر الواصي
در ذمت حسين بن محمد عن محله حاج حسن عن غره ذى القعدة سنه ٩٧٣ الى تمام السنة
قرض و عن بهاء جامه
٣٠٠٠ ٣٠٠

كنيل بالمال

عثمان بن نصوح عن محله حاج حسين

مبلغ ١٦٥٠

مزبور حسين باقى قلان بيك التى يوز اللى اقچه اياس بيك وقف اوزرنده اولان بر طرف حمام و بر طرف حاج مصطفى و بالى و بر طرف طريق عامله محدود اولان بر باب دكائى مزبور سفره رهن ايلدم ديد كده غب التصديق و الطلب قيد سجل اولندى حرر فى ١٣ شهر ذى الحجه سنه ٩٧٣ شهود الحال

بالى بن عبد الله، بيرى بن قاسم، نصوح خواجه بن سيدى، اينه بالى بن عبد الله، ملى بن الياس، ابراهيم، و غيرهم

Prijevod:

Imovina maloljetnika Halviji Murata - putem skrbnika Sefera.

Dužnik Husejin, sin Mehmedov, iz Hadži Hasanove ulice. (Rok) od 1. zilkadeta 973 (20. maja 1566) do kraja godine.

Zajam: 3.000, od cijene odjeće 300.

Jamac: Osman, sin Nesuhov, iz Hadži Hasanove ulice (jamči) za iznos od 1.650.

Spomenuti Husejin izjavljuje: "Za ostatak od 1.650 akči dao sam u zalog spomenutom Seferu jedan svoj dućan koji se nalazi na (zemljištu) Ajas-begova vakufa, a graniči se, s jedne strane, banjom, s druge i treće strane (nekretninama) Hadži Mustafe i Balije, a sa četvrte strane javnim putem". Pošto je to prihvaćeno (potvrđeno) i zahtijevano (da se upiše), u sidžil je zavedeno.

Napisano 13. zilhidžeta 973 = 2. jula 1566. godine.

Prisutni:

Balija, sin Abdulahov; Pirija, sin Kasimov; Nesuh hodža, sin Sejidov; Ajni Balija, sin Abdullahov; Memija, sin Iskenderov; Balija, sin Ilijasov; Ibrahim, sin Husejinov i drugi.

8

Primjer kombinacije jamstva i zaloga nekretnina, gdje dužnik ovlašćuje jamca da provede izvršenje radi namirenja na založenoj nekretnini:

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* br. 2, str. 135.

مال يتيم قرغانى ولى بمعرفه بالى بن عبد الله الوصى
در ذمت على بن محمود عن محله حاج سيدى عن غره محرم سنه ۹۷۳ الى تمام السنه
قرض عن بهاء كورك
۱۵۰۰ ۱۵۰

كفيل بالمال

اورچ بن فرهاد

ذكر اولنان اتجهايچون محله مزبوره ده بر طرف يونس ولى و بر طرف حاج نصوح و بر طرف طريق
عامله مخلود اولان اوى رهن ايليوب مزبور اورجى و كيل دورى ايلديم ديد كده مزبور اورچ و وصى
بالى تصديق ايدب عن الطلب قيد سجل اولندى
شهود الحال

نصوح بن عبد الله، نصوح خوجه بن محمد، و حسن بن حسين، مصطفى بن عبد الله، ممي بن محمد

Prijevod:

Imovina maloljetnika (iza umrlog) kazandžije Velije - putem skrbnika Balije, sina Abdullahova.

Dužnik Alija, sin Mahmutov, iz Sejidi ulice. (Rok) od 1. muharema 973 (29. juli 1565) do kraja godine.

Zajam: 1.500, od cijene ćurka 150.

Jamac: Oruč, sin Ferhatov.

(Dužnik) izjavljuje: "Za spomenuti iznos založio sam kuću koja se nalaz

dne strane (nekretninama) Junus-

ovim, s druge strane Velijinim, s treće strane Hadži Nesuhovim, a sa četvrte strane javnim putem. Spomenutog Oruča postavljam za opunomoćenika (za izravnanje duga izvršenjem na založenoj stvari)". Pošto su se spomenuti Oruč i skrbnik Balija saglasili (dali pristanak) i pošto je zahtijevano, upisano je u sidžil.

Prisutni:

Nesuh, sin Abdullahov; Nesuh hodža, sin Mehmedov; Hasan, sin Husejnov; Mustafa, sin Abdullahov; Memi, sin Mehmedov.

9

Primjer registracije ugovora "Bej° bil istiglal":

Gazi Husrev-begova biblioteka, Sidžil br. 2, str. 428.

مال یتیم بکر جلیبی المرحوم معرفه حسین الوصی
در ذمت نصوح خواجه ابن محمد عن محلهء حسرو بیک عن غرهء رمضان سنه ۹۷۳ الی تمام السنه
قرض اجارهء خانه
۵۱۰۰ ۵۱۰

کفیل بالمال

حسین بن محمد

مزبور نصوح خواجه محلهء مزبوره ده بر طرف درزی پیر علی و بر طرف قیوچی حسین ملکلریله و بر طرف طریق خاص و بر طرف طریق عامله محدود اولان اوی باغچه سیله و توابعیله مبلغ مرقوم بش بیک یوز اقچه یه بیع استغلال طریق ایله ایدوب کیرو بیله بشیوز اون اقچه اجاره ایله محدود مذکور اوی الدم دیدکده مزبور وصی حسین داخی وجه مشروح اوزره تصدیق ایدوب بالطلب قید سجل اولندی

شهود الحال

مولا مئی خلیفه الامام، مصطفی بن احمد، مئی بن مصطفی

Prijevod:

Imovina maloljetnika (iza umrlag) Bekir Čelebije - putem skrbnika Husejina.

Dužnik Nesuh hodža, sin Mehmedov, iz Husrev-begove ulice. (Rok) od 1. ramazana 973 (22. marta 1566) do kraja godine.

Zajam: 5.100, najamnina na kuću 510.

Jamac: Husejin, sin Mehmedov.

Spomenuti Nesuh hodža izjavljuje: "Za spomenuti iznos od 5.100 akči, putem ugovora bej istiglal, prodao sam kuću, baštu i sve što uz to

dolazi, koja se nalazi u spomenutoj ulici, a graniči se s jedne strane mulk nekretninama krojača Piri Alije, s druge strane mulk nekretninama kujundžije Husejina, s treće strane carskim putem, a sa četvrte strane javnim putem, i uzimam je pod godišnju kiriju od 510 akči". Pošto se s tim saglasio i spomenuti skrbnik Husejin, u sidžil je na zahtjev ubilježeno.

Prisutni:

Mula Memi halifa, imam; Mustafa, sin Ahmedov; Memi, sin Mustafin.

10

Primjer ugovora "Bej° bil vefa":

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sidžil* br. 2, str. 118.

مال وقف پراچه لو بمعرفه حاج مصطفی المتولی
در ذمت شعبان بن تیمورخان عن محلهء شروغلی حسن عن غرهء ذی الحجہ سنہ ۹۷۲ الی تمام السنہ
قرض اجارهء خانہ
۱۰۰۰ . ۱۲۵

کفیل بالمال

حاج بایزید بن مصطفی

مزبور شعبان محلهء مزبورہ ده بر طرف حاج بایزد و بر طرف قازغانی بایزید و اوج طرف طریق
عامله محدود اولان اوی باغچه سی و بوستانیلہ تاریخ مذکورہ دن بیل وعده ایله مبلغ مزبور بیک
اقچه ایچون بیع وفا طریقیلہ بیع ایلیوب مذکور اوی یکریمی بیش اچجه اجاره ایله الدم وعده حلولنده
مبلغ مرقومک اداسنده عاجز اولورسم بیع اولنمه سیچون حاج بایزید بن مصطفی دوری و کیل ایلدیم
دیدکده بالمواجهه مزبور متولی حاج مصطفی و وکیل حاج بایزید وجه مشروح اوزره تصدیق
ایدوب غب الطلب قید سجل اولندی

تحریراً فی اواخر ذی القعدة سنہ ۹۷۲

شهود الحال

المزبورون، و طورخان بن ولی، و حسین خلیفه الامام، و سفر بن حسن

Prijevod:

Imovina vakufa Jahja Pračalije - putem mutevelije Mustafe.

Dužnik Šaban, sin Timurhanov, iz ulice Šerovića (?) Hasana. (Rok) od 1. zilhidžeta 972 (30 juna 1565) do kraja godine.

Zajam: 1.000, kućna najamnina 125.

Jamac: Hadži Bajezid, sin Mustafin.

Spomenuti Šaban izjavljuje: "Za spomenuti iznos od 1.000 akči putem ugovora bej vefa prodao sam kuću sa baštom i povrćem, koja se nalazi u spomenutoj ulici, a graniči se s jedne strane (nekretninama) Hadži Bajezidovim, s druge strane (nekretninama) kazandžije Bajezida i sa treće strane javnim putem, i spomenutu kuću uzimam pod godišnju najamninu od 125 akči. Ukoliko u ovom roku ne budem mogao isplatiti spomenuti iznos dao sam ovlaštenje Bajezidu, sinu Mustafinu, da može prodati kuću (u cilju namirenja duga)". Pošto su i spomenuti mutevelija hadži Mustafa i opunomoćenik hadži Bajezid prihvatili (dužnikovu izjavu) datu na opisani način, na traženje zabilježeno je u sidžil.

Napisano krajem zilkadeta 972 = koncem maja 1565. godine.

Prisutni:

Spomenuti i Turhan, sin Velijin; Hasan halifa, imam, i Sefer, sin Hasanov.

VAKUFSKI KREDITI U SARAJEVU
PREMA PODACIMA IZ SIDŽILA SARAJEVSKOG KADIJE
IZ GODINE 973, 974. i 975/1564,65 i 66.

R e z i m e

Ovaj rad pisan je na osnovu podataka koji su zabilježeni u sidžilima (sudskim protokolima) sarajevskog kadije iz 972, 973. i 974. hidžretske godine (1564, 1565. i 1566), koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. U sidžilima su zabilježeni podaci samo za manje vakufe. Nema podataka za krupnije vakufe, kao što je na primjer vakuf Gazi Husrev-bega.

U sidžilima se spominju 53 vakufa kao zajmodavci (kreditori). Ukupan iznos njihovog pozajmljenog novca u spomenutim godinama bio je 455.512 akči (aspri), a kamata je iznosila 50.825 akči. Kada se toj cifri doda iznos od 1,200.000 akči gotovine Gazi Husrev-begova vakufa i 34.000 akči vakufa Muslihudina Čekrekčije, koji su zabilježeni u njihovim vakufnamama, onda se dobije iznos koji je putem pozajmljivanja mogao povoljno utjecati na privredne prilike Sarajeva. Stvarni značaj tih gotovina može se najbolje ocijeniti upoređivanjem vrijednosti tadašnje akče, odnosno kada se izračuna njena kupovna moć. Prema podacima iz sidžila se vidi da se cijena goveda u to doba kretala oko 130 akči, cijena kože po jednoj oki 5-9 akči, bijela čoha prodavala se po 50 akči od aršina, obuća se prodavala po jednom paru 18-19 akči, cijena kuće kretala se od 1000-8000 akči itd.

Prema podacima iz vakuf-nama, novac se mogao pozajmljivati samo privrednicima, to jest samo onim licima koja su imala proizvodno zanimanje, jer su smo takva lica pružala garanciju da će pozajmljeni novac korisno upotrijebiti, uredno i na vrijeme vratiti dug.

Vakufi su pozajmljivali novac uz kamatu, mada je kamata, kao i lihva, u principu zabranjena šerijatom. Međutim, praksa je nametala potrebu da se novac daje u zajam uz kamatu, kako se glavnica ne bi smanjivala, odnosno pozajmljivanjem ne bi istopila. Stoga je praksa nametala potrebu da se novac daje na zajam uz kamatu. Pošto šerijatski pravници nisu bili kompetentni da samovoljno mijenjaju odredbe osnovnih izvora šerijata, Kur'ana i Hadisa, oni su se poslužili ustanovom (institutom) izigravanja, odnosno zaobilaženjem zakona, koji je poznat u šerijatskom pravu pod nazivom *Hile-i šer'iyye*. Upravo se, izgleda, potreba i zaobilaženja nekih šerijatsko-pravnih odredaba osjetila u području obligacionih odnosa, posebno kod ugovora o zajmu.

Obezbjedivanje vakufskih kredita vršeno je na dva načina, putem jamstva ili putem zalaganja nekretnina. U citiranim sidžilima najčešće je praktikovan prvi način, a samo u rijetkim slučajevim je praktikovana druga vrsta obezbjeđenja tražbina. Obaveza obezbjeđivanja zajma propisana je obično u aktima zavještanja, to jest u vakuf-namama. U tim aktima obično se naređuje da se novac daje u zajam poštenim ljudima i uz sigurne jamce, odnosno uz siguran zalag.

LES CREDITS DE VAKOUFS A SARAJEVO
(D'APRES LE SIDJIL DU CADI DE SARAJEVO POUR LES ANNEES
DE 1564 A 1566)

R é s u m é

Au lendemain de la conquête de la Bosnie-Herzégovine par les Turcs, des fondations de caractère principalement religieux y furent édifiées, telles que mosquées, méktébs, médresses, tekija, etc. Ces fondations recueillirent de nombreux biens meubles et immeubles qui leur furent légués. Pour gérer ces biens, des vakoufs furent créés. En procédant à la création de vakoufs, les Turcs voulaient poser des bases solides à leur pouvoir dans les pays conquis. Ce furent tout d'abord des hauts dignitaires turcs, vizirs, sandjakbeys, spahis, etc., qui édifièrent des fondations et leur légèrent des biens considérables. Plus tard, lorsque l'expansion de l'islam dans la Bosnie-Herzégovine eut pris de l'ampleur et qu'elle eût atteint son faite, l'influence des éléments indigènes se fit de plus en plus sentir dans ce domaine, comme dans bien d'autres.

Les vakoufs possédaient des biens immeubles considérables, grands domaines fonciers et, dans les villes, des édifices divers, ateliers d'artisans, locaux commerciaux, bains, caravansérails, etc. De plus, certains vakoufs disposaient de grosses sommes d'argent, qu'ils prêtaient à intérêt et qui leur rapportaient ainsi de gros bénéfices. Grâce à leurs ressources financières considérables, les vakoufs jouèrent un rôle très important dans la vie économique de la Bosnie-Herzégovine, dans la naissance et le développement de ses villes et, notamment, dans la naissance et le développement de Sarajevo.

En plus de nombreux immeubles et autres biens, les vakoufs possédaient à Sarajevo, avant le sac de la ville par le prince Eugène de Savoie (1697), des fonds considérables en argent comptant, grâce auxquels ils prêtaient intérêt à diverses personnes, principalement à des artisans et des marchands. Il est très difficile de déterminer le montant de ces fonds jusqu'à 1697, les renseignements nécessaires sur cette époque nous faisant défaut. Suivant les informations incomplètes que nous fournissent les vakoufnamés (livres des vakoufs) anciens qui nous ont été conservés (une vingtaine à peine pour les temps les plus anciens), ainsi que le sidjil du cadî de Sarajevo pour les années 1564/65 et 1566, ce montant aurait été d'environ 1,693.512 akče.

Les prêts accordés par les vakoufs étaient ordinairement enregistrés par les sidjils des cadîs. Le sidjil mentionné plus haut cite 53 vakoufs agissant en qualité de prêteurs. On a fait figurer le taux d'intérêt dans l'enregistrement des emprunts. Il est intéressant de noter à ce propos que l'on a toujours pris soin d'éviter le terme même d'intérêt (ribh) pour employer ceux servant à désigner diverses marchandises, des habits (džame), de la bure (čoka), de la toile (bez), etc. L'interdiction du prêt à intérêt se trouvait ainsi tournée. Le droit chérifien désigne par l'expression: "hille-i-šerijje" cette manière de tourner la loi. En dissimulant l'intérêt par toutes sortes d'euphémismes, on voulait faire croire que le vakouf avait vendu un objet, qui était inexistant dans la réalité, au débiteur. Ce taux était déterminé d'avance par le donateur et porté au vakoufnamé; il n'obéissait donc pas à la loi de l'offre et de la demande. Les revenus provenant du paiement des intérêts servaient presque entièrement à couvrir les frais généraux de la fondation; le capital de vakoufs demeurait donc toujours le même et ne s'accroissait que grâce à de nouveaux legs. Cette circonstance et le fait que les fonds se trouvaient disséminés entre un grand nombre de petits vakoufs expliquent que le vakouf ne saurait être considéré, comme un établissement de crédit moderne, quoiqu'il ait joué un rôle très important sur le marché à une certaine époque.

Les vakoufs disposaient de divers moyens de gager leurs créances; ils pouvaient exiger soit une caution, soit un gage mobilier ou la cession d'une hypothèque. C'est surtout le premier moyen qui était en usage, le troisième beaucoup moins.

Le sort des fonds de vakoufs fut scellé par le sac de Sarajevo auquel se livra l'armée d'Eugène de Savoie (en 1697). Ils disparurent alors, en même temps que d'autres biens des vakoufs, et le rôle des vakoufs dans l'évolution du crédit s'affaiblit grandement à partir de cette époque.